

<https://doi.org/10.62837/2024.5.198>

MURSALOVA VƏFA ƏMRAH QIZI
Bakı Slavyan Universiteti
yafa_mursalova@yahoo.com

İNGİLİS DİLİNİN MÜXTƏLİF REGIONAL VARIANTLARININ FONETİK QURULUŞU

Açar sözlər: tələffüz, aksent, dialekt, fonetika, intonasiya

İngilis dili müasir beynəlxalq dillər arasında ən geniş yayılmış dildir. Hal-hazırda ingilis dilidünyanın ən önəmli dillərindən biridir. Bu dil yalnız ingilis dilli ölkələrdə deyil, dünyanın digər ölkələrində də danışılır. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin dövlət dili olduğu bir çox ölkələrdə həmin ölkə vətəndaşları müxtəlif millətlərin nümayəndələri olurlar ki, bu da ingilis dilinin variativliyinə səbəb olur. Dilçilikdə hər hansı bir regional və ya sosial qrupun nitq xüsusiyyətlərini təsvir etmək üçün dialekt və variativlik terminlərindən istifadə edirik. İngilis dili kimi tanıdığımız bu dilin də müxtəlif variantları mövcuddur. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında işlənən dil Amerika ingiliscəsidir və ya Amerikan ingilis dilidir. Bütün variantlar içərisində tarixən nüfuzlu, dominant sinifin nitqi xalq arasında “standart” hesab olunur və digər variantlar isə dialekt adlanır. Standart dil dedikdə, vahid qrammatik və fonetik qaydalara tabe olan yazılı dil nəzərdə tutulur. Standart dilin özünün də formal və qeyri-formal növü mövcuddur. Bir dilin müxtəlif növlərinin tarixini bilmək bizə həmin dilin, bölgənin və xalqın tarixi haqqında çox şey deyə bilər.

İxtisası ingilis dili olan tələbələr bu dili öyrənərkən ilk növbədə bu dildə düzgün tələffüz qaydalarını, kommunikasiya normalarını və s. mənimsəməlidirlər. İngilis dili təkcə Amerikada yaşayan 300 milyon insanın dili deyil, eyni zamanda İngiltərə, Kanada, Yeni Zelandiya və s. ölkələrdə də dövlət dilidir. Lakin bu ölkələrin hər birində danışılan ingilis dili heç də eyni səslənmir. Dilçilərin ingilis dilinin müəyyən dəyişikliyə uğraması ilə bağlı əsas düşüncəsi budur ki, ingilis dili yuxarıdakı ölkələrin rəsmi dili olmasına baxmayaraq, bu ölkələrdə yaşayan bir neçə etnik qrup var. Onların öz dili və ləhcələri var. Və bu fərq ingilis dilinin bu və ya digər variantını meydana gətirir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi ingilis dilinin bir çox aksentləri mövcuddur, lakin bu dilin xarici dil kimi tədrisində ingilis dilinin “Received Pronunciation” adlanan cənub variantı əsas götürülür. Bəzən BBC və ya “şahzadənin aksenti” adlandırılan bu variant digər aksentlərdən fonetik, qrammatik və leksik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Burada əsas vacib məqam tələbələrin danışdığı zamanı bu aksentləri qarışdırmamasıdır. Bu səbəbdən də tədris zamanı ingilis dilinin müxtəlif regional aksentləri, onların tələffüz normaları, fonetik xüsusiyyətləri həm təsviri, həm də faktiki dil materialları əsasında hərtərəfli izah olunmalıdır.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ingilis dilinin artikulyasiya bazası azərbaycan dilinin artikulyasiya bazasından kəskin şəkildə fərqlənir. Tədris prosesində bu cəhətlərə daha çox nəzər yetirilməlidir. İngilis dilinin ritmik melodik quruluşu, müxtəlif kommunikativ cümlə növlərinin müvafiq melodik struktura malik olması qaydalarının araşdırılmasına geniş yer verilməlidir. Eyni zamanda tələbələrə ingilis dilinin vurğu sistemi və ritmik-melodik vərdişlər aşılmalıdır. Bu vərdişlər kommunikasiya zamanı tələbələrə həmçinin düzgün intonasiyanın işlədilməsinə kömək edir. Belə ki, səs tonunun alt və üst həddləri, nitqin intensivliyi, səs tonun uzunluğu, səs tembiri və sürəti qarşılıqlı fəaliyyəti intonasiyanı təşkil edir. İntonasiyanın tədrisi zamanı bu komponentlərin funksiyasına və qarşılıqlı fəaliyyətinə diqqət yetirmək vacibdir. Cümlənin kommunikativ növünün, qrammatik quruluşunun, eyni zamanda nitqin məzmun və emosional tərəfinin müəyyənləşdirilməsi baxımında intonasiyanın tədqiq edilməsi mühüm amillərdəndir.

Araşdırmalar göstərir ki, istər tələffüzün komponentlərinə, istərsə də ədəbi tələffüzün müəyyənləşdirilməsi meyarına dair dilçilərin müxtəlif yanaşmaları vardır. O.A.Axmanova tələffüz anlayışını iki mənada izah edir: 1) nitq səslərinin artikulyasiya xüsusiyyətləri, xarakteri; 2) bu və ya digər dilin müxtəlifliyini xarakterizə edən orfoepik normanın məcmusu (7, 266).

İngilis fonetistləri D.Counz, R.Kinqdon, A.Gimson, O'Konnor, Peter Rouç və başqaları ədəbi tələffüz normasına dilin fonetik quruluşunun bütün komponentlərini fonem, heca, vurğu və intonasiyanı da daxil edirlər. Postsovet fonetistləri də Q.P.Torsuyev, O.Dikuşina, V.A.Vasilyev, Y.A.Dubovski də həmçinin ədəbi tələffüz normasına dilin fonetik quruluşunun komponentlərindən, vahidlərindən, elementlərindən formalaşan bir bütöv kimi yanaşırlar. Ə.Dəmirçizadə isə "tələffüz" anlayışının məzmununa nitq səsləri ilə yanaşı, vurğu, intonasiya və fasiləni də daxil edir. O, dilin aspektləri üzrə, o cümlədən lüğəvi, qrammatik, hecavi, qrafik, morfoloji və sintaktik şəraitdə tələffüz məqamlarını fərqləndirir (9, 186).

"İzahlı dilçilik terminləri lüğəti"ndə "Tələffüz" anlayışının məzmunu aşağıdakı kimi şərh edilir: 1) nitq səslərinin məxrəclərinə məxsus xüsusiyyətlər, səhv tələffüz, düzgün tələffüz; 2) dilin bu və ya digər təzahür növlərinə məxsus orfoepiya normalarının məcmusu. Ədəbi tələffüz. Loru tələffüz. (1, 275).

"Dilçilik ensiklopediyası"nda "Tələffüz" anlayışının məzmunu aşağıdakı kimi ifadə edilir: "Ədəbi tələffüz, dialektlərin və digər bölgə, icma (ləhcə, şivə) və s. danışq formalarının fəvqündə duran tələffüzdür. Əsasən danışq aktına əsaslanmalı, rəvan, axıcı və səliqəli olmalıdır. Adətən tələffüz norması qurumlar tərəfindən işlənilib hazırlanır" (3, 143).

Qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dili dünyanın müxtəlif ölkələrində danışılır və bu ölkələrdə danışılan ingilis dili tələffüz cəhətdən bir-birindən nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlənir. Ən əsas fərqlərə nümunə olaraq aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1. Amerika İngilis dili - Amerikan ingilis dili adətən rotikdir, yəni "r" səsi sözlərin sonunda və samitlərdən əvvəl tələffüz olunur. Eyni zamanda Amerika ingiliscəsində sait dəyişiklikləri "cot" və "caught", "pin-pen" birləşmələri (uzun və

qısa saıtların fərqli tələffüzü) müşahidə olunur. Sait dəyişkənliyi şimal ştatlarında daha çox rast gəlinir. "T-flapping" - saıtlar arasındakı /t/ və /d/ səsləri çox vaxt yumşaq "d" və ya "r" səsi kimi tələffüz olunur.

2. Britaniya ingilis dili - Britaniyada danışılan ingilis dilinin bir çox variantları qeyri-rotikdir, yəni burada sözlərin sonundakı "r" səsi çox zaman tələffüz olunmur. "Received Pronunciation (RP)" - Bu, standart ingilis aksenti hesab olunur və müəyyən sait və samit səsləri ilə xarakterizə olunur. RP, bütün digər variantlar kimi, daim dəyişir və yeni hadisələri özündə cəmləşdirir. Nəticə etibarilə, az və ya çox mühafizəkar və ya mütərəqqi olan və müxtəlif yaş qrupları tərəfindən danışılan RP-nin müxtəlif alt növlərini ayırd etmək olar. Gimson və Kruttenden RP-nin üç əsas növünü müəyyən edir:

1. Mühafizəkar RP. Dəyişikliyə ən davamlı olan və yaşlı nəsillərə xas olan RP. Ənənəvi olaraq müəyyən peşələr və ya sosial qruplar tərəfindən istifadə olunur;

2. Ümumi RP, adətən BBC tərəfindən qəbul edilən tələffüz kimi müəyyən edilir və ən çox istifadə edilən növdür;

3. Qabaqcıl RP. Dəyişiklik cəhdlərini səciyyələndirən və əsasən eksklüziv sosial qrupların gəncləri tərəfindən istifadə olunan RP.

Vells sayı iki növə endirməklə oxşar fərq yaradır:

1. Əsas RP Əsasən ümumi RP-yə uyğun gələn və ənənəvi olaraq BBC xəbər oxucuları tərəfindən danışılan RP-nin qeyd olunmamış və müasir növü olan əsas RP.

2. Üst təbəqə RP, daha mühafizəkar və köhnə tipli RP növüdür və əsasən yaşlı insanlar, yuxarı təbəqə və ya kral ailəsinin üzvləri ilə əlaqələndirilir.

Kokni və Estuari.

Kokni, Londonun Şərqində yaranan İngilis ləhcəsidir. Bu, çox zaman Londonun işçi sinfi ilə əlaqələndirilir və "Bou Bells səsi ilə doğulanlara", yəni Londondakı Cheapside'dəki Müqəddəs Meri-le-Bow kilsəsinin zəngləri ilə böyüyənlərə aid edilir (III, 302). Bir müddət Kokni ləhcəsinə rəğbət bəslənilmirdi və aşağı hesab edildi. Bununla belə, hazırda orta səviyyəli londonlular arasında məşhur olan bir ləhcədir. McArthur Kokni ləhcəsi üçün xarakterik olan aşağıdakı tələffüz xüsusiyyətlərini göstərir: kipləşən səslər ("glottal stops" bax. səh. 43, IV), /l/ vokalizasiya, th-fronting (/v/ və /f/ əvəzinə səslər. /θ/ və /ð/), Londonda və onun ətrafında səciyyəvi hala gələn və gənclər tərəfindən xüsusilə bəyənələn digər fonetik xüsusiyyətlər.

Estuari İngiliscəsi ("Estuary English" və ya "EE") Londonda üstünlük təşkil edən müasir ləhcəni ən yaxşı əks etdirən termdir. Görünür, EE həm RP-nin nüfuzunu, həm də işçi sinfi ləhcəsi Kokninin müasir xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Rozvarne bunu "Kokni ilə Kraliça arasındakı ləhcə" adlandırır (V, 3). EE "güman olunur ki, Temza çayının mənsəbinə bitişik əyalətlərdə yaranmışdır" (VI, 173) və bununla da London regional nitqinin təsirini nümayiş etdirir. Rouzvarn iddia edir ki, bu nitq forması RP-ni əvəz etmiş və həyatın bütün sahələrində, o cümlədən peşəkarlar da daxil olmaqla, gənc insanlar tərəfindən bəyənələn ingilis dilinin yeni bir standart növüdür. Peter Roaç bildirir ki, EE əslində ləhcə deyil, daha çox London

ərazisində istifadə edilən və glottal kipləşən (glottal stop) səslərin və /l/ səsinin vokalizasiyası ilə səciyyələnən RP-dən müasir bir kənaraçıxmadır.

Estuary English-in digər bir cəhəti ondan ibarətdir ki, o, RP və işçi sinifinin London nitqi ("Cockney") arasında kompromis və ya əlaqələndiricidir və beləliklə, eyni zamanda aşağı sinif danışanlarına daha yüksək statusda görünmək imkanı verən "neytral" variantdır. "Estuary" aksentində xüsusilə diqqət çəkən səs forması müəyyən kontekstlərdə /t/ tələffüzü kimi glottal stop [ʔ], yəni qırtlaqda tələffüz edilən "t" səsini misal göstərə bilərik.

Bundan başqa Avstraliya ingilis dili, Kanada ingilis dili, Hindistan ingilis dili, Cənubi Afrika ingilis dili, Yeni Zelandiya ingilis dili və s. nümunə göstərə bilərik ki, bu aksentlərin də hər birinin özünəməxsus tələffüz normaları mövcuddur.

Bunlar yalnız nümunələrdən bir neçəsidir və ingilisdilli ölkələrdə daha çox regional aksent və variasiyalar var. Qeyd etmək vacibdir ki, tədris prosesində tələbələr bu müxtəlifliklərdən xəbərdar olmalı, onları ayırd etməyi bacarmalı və düzgün tələffüz normalalarına əməl etməyə çalışmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Adilov, M.İ. İzahlı dilçilik terminləri, Bakı, Maarif, 1989.
2. Dəmirçizadə, Ə.M. Müasir Azərbaycan dili. I hissə. Bakı. Maarif, 1984.
3. Dilçilik ensiklopediyası. Fəxrəddin Veysəllinin müəllifliyi və redaktəsi ilə. Bakı. Mütərcim, II cild. 2008.
4. Giedrė Balčytė-Kurtinienė. A Course in English phonetics for EFL university students. Vilnius, 2014.
5. Peter Roach. English Phonetics and Phonology. A practical course. Fourth edition. Cambridge University Press.
6. Wells, J. C. 1982. Accents of English. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов: словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1969.
8. Roach P. English Phonetics and Phonology. The 3rd edition, Cambridge, 2009.
9. Sokolova M.A. and others. English Phonetics (A Theoretical course) M.1996.
10. Hancock M. English Pronunciation in Use. Cambridge, 2003.
11. Carr Philip. English Phonetics and Phonology. An Introduction. Blackwell Publishing Ltd, 2013.
12. Henry Rogers. The Sounds of Language. An Introduction to Phonetics. Routledge, New York, 2013.

МУРСАЛОВА ВАФА АМРАХ
ФОНЕТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА РАЗЛИЧНЫХ РЕГИОНАЛЬНЫХ
ВАРИАНТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
РЕЗЮМЕ

Во всем мире на английском языке говорят с различными акцентами, на которые влияют такие факторы, как география, культура и история. Обучение правильному произношению предполагает понимание этих различий в акцентах и помощь учащимся в развитии четкого и понятного произношения. Для понимания вариаций акцента важно объяснить, что в английском языке говорят с разными акцентами, например, с британским, американским, австралийским и т. д. Преподаватели должны поощрять учащихся стремиться к ясности и разборчивости речи, а не пытаться говорить как носитель языка. Следует принимать во внимание фонетику, поскольку некоторые звуки отличаются от их родного языка, и это может оказаться для них сложной задачей.

Ключевые слова: произношение, акцент, диалект, фонетика, интонация.

MURSALOVA VAFA AMRAH
PHONETIC STRUCTURE OF VARIOUS REGIONAL VARIETIES OF
ENGLISH LANGUAGE
SUMMARY

English is spoken with various accents around the world, influenced by factors such as geography, culture, and history. Teaching correct pronunciation involves understanding these accent differences and helping learners develop a clear and comprehensible pronunciation. For understanding accent variation it is important to explain that English is spoken with different accents, such as British, American, Australian, etc. ESL teachers should encourage students to aim for clarity and intelligibility rather than trying to sound like a native speaker. Phonetics should be taken into account as some sounds are different from their native language and it may be challenging for them.

Key words: pronunciation, accent, dialect, phonetics, intonation

Rəyçi: f.ü.f.d. dosent Kərimova Firuzə